

Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко

УКРАЇНСЬКА МОВА
за професійним спрямуванням:
теорія і практика

Навчальний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 811.161.2(075.8)

ББК 81.2 Укр я 73

Л 64

*Рекомендовано Вченою радою Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 11 від «25» червня 2015 року)*

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови
Інституту української філології та літературної творчості
імені Андрія Малишка НПУ імені М. П. Драгоманова

Марія Яківна Плющ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Київського університету імені Б. Грінченка

Микола Миколайович Барахтян

Литвин Л.П., Семеренко Г.В.

Л 64 Українська мова за професійним спрямуванням: теорія і практика : навч. посібн. / Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 424 с.

ISBN 978-966-10-4252-9

Посібник складається з теоретичної і практичної частини, які мають на меті поглибити знання з мови і виробити уміння й навички з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Наведено основні відомості про службові документи, викладено правила складання їх відповідно до чинних державних стандартів, подано зразки оформлення. Змістове наповнення посібника диференційовано відповідно до фахового спрямування: педагогіка, психологія, здоров'я людини, образотворче мистецтво, дошкільна освіта.

Для студентів вищих та середніх педагогічних навчальних закладів.

УДК 811.161.2(075.8)

ББК 81.2 Укр я 73

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-4252-9

© Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко, 2015

© Навчальна книга – Богдан, 2015

ЗМІСТ

Передмова	10
-----------------	----

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

1. Загальна характеристика сучасної української літературної мови і професійного спілкування	14
1.1. Зміст, завдання і структура курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»	14
1.2. Роль мови у суспільному житті. Мовне законодавство та мовна політика в Україні.....	15
1.3. Соціальні функції мови. Професійна функція мови як критерій спеціальної підготовки і засіб оволодіння фахом...	16
1.4. Зміст понять «літературна мова», «мовна норма». Типи мовних норм.	18
1.5. Мова і мовлення. Усна і писемна форми мовлення. Ознаки зразкового мовлення	18
1.6. Функціональні стилі сучасної української літературної мови та сфери їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів	20
1.7. Професійна сфера як інтеграція наукового, офіційно-ділового і розмовного стилів.....	25
<i>Література</i>	25
Питання і завдання для самоконтролю.....	26
2. Документи у професійному мовленні	27
2.1. Документ – основний вид ділового мовлення	27
2.2. Класифікація документів	27
2.3. Загальні вимоги до оформлення документів	30
2.4. Опис документів	33
<i>Література</i>	52
Питання і завдання для самоконтролю.....	53

3. Фонетика, орфоепія і правопис у професійному спілкуванні	54
3.1. Звук як основна фонетична одиниця, поняття про фонему.....	54
3.2. Голосні фонеми (звуки), особливості їх літературної вимови.....	55
3.3. Приголосні фонеми (звуки) української мови. Особливості літературної вимови приголосних	56
3.4. Фонетичні явища і орфоепія, особливості відображення фонетичних явищ на письмі	59
3.5. Засоби милозвучності української мови	61
3.6. Наголос	61
3.7. Правопис у професійному спілкуванні	62
<i>Література</i>	63
Питання і завдання для самоконтролю.....	64
4. Лексикологія.....	65
4.1. Лексикологія як розділ мовознавства. Предмет лексикології	65
4.2. Лексичне значення слова	65
4.3. Однозначність і багатозначність слова. Типи лексичних значень багатозначного слова.....	66
4.4. Структурні типи полісемії за похідністю значень	67
4.5. Різновиди переносних значень.....	68
4.6. Омоніми.....	69
4.7. Пароніми.....	72
4.8. Синоніми	73
4.9. Антоніми	76
4.10. Іншомовна лексика в мові професійного спрямування та у ділових паперах	77
4.11. Склад лексики сучасної української літературної мови за стилістичним вживанням.....	79

4.12. Зміни у словниковому складі української мови. Активна й пасивна лексика сучасної української мови ...	84
<i>Література</i>	89
Питання і завдання для самоконтролю	89
5. Термінологічна лексика у професійному спілкуванні. Словотвір	91
5.1. Термін, функції терміна та його ознаки	91
5.2. Внутрішній поділ науково-термінологічної лексики. Професіоналізми	92
5.3. Основні способи творення термінів у сучасній українській мові	94
5.4. Проблемні аспекти у розвитку терміносистем	100
5.5. Нормування терміносистем, кодифікація термінології і відображення її в лексикографічних працях	102
<i>Література</i>	103
Питання і завдання для самоконтролю	104
6. Лексикографія	105
6.1. Лексикографічна компетенція майбутнього фахівця та її складові. Галузі лексикографії	105
6.2. Типи словників. Характеристика словників сучасної української мови	107
<i>Література</i>	129
Питання і завдання для самоконтролю	130
7. Морфологічні особливості мови професійного спрямування	135
7.1. Морфологічні норми іменника: категорія відмінка, роду ...	135
7.2. Морфологічні норми прикметника	143
7.3. Числівник: типи відмінювання; способи передачі цифрової інформації	144
7.4. Особливості вживання займенника	146

7.5. Особливості вживання форм дієслів у професійному спілкуванні	147
7.6. Непохідні й похідні прийменники як засоби стандартизації у діловому стилі. Сполучник	149
<i>Література</i>	150
Питання і завдання для самоконтролю.....	151
8. Синтаксис української літературної мови. Синтаксичні особливості мови професійного спрямування	152
8.1. Синтаксис як розділ мовознавчої науки про зв'язне мовлення.....	152
8.2. Словосполучення, типи підрядного зв'язку, складні випадки узгодження і керування	154
8.3. Порядок слів у реченні.....	158
8.4. Типові форми вираження присудків у текстах офіційно-ділового стилю.....	161
8.5. Координація присудка й підмета.....	164
8.6. Використання однорідних членів речення	165
8.7. Відокремлення другорядних членів речення як засіб ускладнення простого речення.....	170
8.8. Звертання, вставні та вставлені компоненти у структурі простого ускладненого речення	172
8.9. Складне речення. Особливості вживання сполучників підрядності у книжних стилях	175
8.10. Способи передачі чужого мовлення. Цитування, правила оформлення цитат	175
<i>Література</i>	177
Питання і завдання для самоконтролю.....	178
9. Текст – мовне втілення інформації у професійному спілкуванні	180
9.1. Зміст поняття «текст».....	180

9.2. Типи текстів за різними ознаками.....	181
9.3. Основні ознаки тексту.....	182
9.4. Структурні компоненти тексту.....	184
9.5. Структурні типи надфразних єдностей. Засоби поєднання окремих речень у надфразній єдності	185
<i>Література</i>	186
Питання і завдання для самоконтролю.....	187

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Блок завдань 1	190
-----------------------------	-----

Мова і мовлення. Ознаки зразкового мовлення. Літературна мова. Типи мовних норм. Функціональні стилі. Чергування *у-в, і-й* як один із засобів милозвучності мовлення в українській мові. Найважливіші вимоги до оформлення документів. Заява. Автобіографія. Орфографічний практикум (*технічні правила переносу*). Пунктуаційний практикум (*тире між підметом і присудком та в неповному реченні, відокремлені прикладки*)

Блок завдань 2	214
-----------------------------	-----

Спілкування як інструмент професійної діяльності. Культура усного спілкування

<i>Рекомендована література</i>	214
---------------------------------------	-----

Блок завдань 3	216
-----------------------------	-----

Основні поняття орфографії. Орфографічний практикум (*правила вживання та невживання знака м'якшення, апострофа*). Характеристика, резюме. Пунктуаційний практикум (*відокремлені означення та додатки*)

Блок завдань 4	236
-----------------------------	-----

Лексикологія. Лексика сучасної української мови і її відображення у словниках. Багатозначність і омонімія. Пароніми. Використання синонімів, анто-

німів у професійній діяльності. Службові листи, адреса. Орфографічний практикум (*подвоєння*). Пунктуаційний практикум (*відокремлені обставини; уточнювальні члени речення*)

Блок завдань 5260

Лексика з погляду походження: використання корінної лексики та іншомовних слів у професійному мовленні. Орфографічний практикум (*правопис слів іншомовного походження; особливості відмінювання українських чоловічих та жіночих прізвищ*). Пунктуаційний практикум (*розділові знаки при однарідних членах речення*). Телеграма, телефонограма

Блок завдань 6277

Морфеміка і словотвір. Термінологічна лексика, способи і засоби творення термінів. Професіоналізми. Орфографічний практикум (*спрощення в групах приголосних*). Довідка. Пояснювальна і доповідна записки.

Блок завдань 7289

Орфографічний практикум (*вимова і правопис префіксів, правопис найуживаніших суфіксів, творення чоловічих і жіночих імен по батькові, зміни приголосних при словотворенні*). Оголошення, запрошення, анонс.

Блок завдань 8300

Морфологічні особливості мови за професійним спрямуванням. Іменник: вибір граматичної форми роду; особливості відмінювання іменників (*закінчення -а (-я) та -у (-ю) в родовому відмінку іменників чоловічого роду II відміни, давальний і місцевий відмінок іменників II відміни; орфограми в закінченнях орудного відмінка іменників; форми кличного відмінка*). Пунктуаційний практикум (*розділові знаки при звертаннях*). Орфографічний практикум (*правопис складних іменників*). Протокол. Витяг з протоколу

Блок завдань 9	322
Прикметник. Вживання ступенів порівняння у професійному мовленні. Типи словозміни прикметників. Орфографічний практикум (<i>правопис складних прикметників</i>). План	
Блок завдань 10	335
Відмінювання числівників. Орфографічний практикум (<i>правопис прислівників і прислівникових сполучень; правопис складних і складених прийменників та сполучників; правопис префіксів не-, ні- та часток не, ні; правопис формотворчих і словотворчих часток</i>). Звіт	
Блок завдань 11	356
Просте ускладнене речення	
Блок завдань 12	375
Пунктуація у складносурядному, складнопідрядному та безсполучниковому складному реченні. Багатокомпонентні складні речення. Конструкції з чужим мовленням	
Блок завдань 13	405
Текст. Редагування тексту (<i>найпоширеніші синтаксичні помилки</i>). Відгук. Обліково-фінансові документи (<i>доручення, розписка</i>)	
Блок завдань 14	412
Оформлення результатів розумової праці та наукової діяльності (<i>план, тези, конспект, бібліографічний опис джерел</i>)	
Список використаних джерел	421

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Українська мова за професійним спрямуванням: теорія і практика» входить до науково-методичного комплексу забезпечення курсу сучасної української літературної мови для студентів вищих навчальних закладів.

Для успішного оволодіння мовою важливо досягнути особливості функціонування мовних одиниць усіх рівнів, засвоїти закономірності різних аспектів мови – її звукової системи, словникового складу, граматичної будови.

Для майбутніх фахівців особливо важливим є засвоєння стилістичних особливостей текстів ділового та професійного мовлення; умінь користуватися професійною та діловою лексикою; вироблення навичок створення необхідних для майбутньої професії документів, вільного користування професійною лексикою в писемній і усній формах мовлення.

Автори спробували зорієнтувати матеріали посібника на студентів педагогічних вищих навчальних закладів, які здобувають професію учителя початкових класів, психолога, валеолога, образотворця, педагога дошкільних закладів.

Звичайно, фонетичні, орфоепічні, орфографічні, лексичні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні норми є однаковими для усіх носіїв української мови, вони не залежать від майбутнього фаху, тому теоретична частина є спільною для студентів усіх спеціальностей. Практичні ж завдання добирали відповідно до майбутнього фаху з підручників, посібників, словників, фахової періодики, наукових видань та художньої літератури.

Значну частину завдань укладено не на основі ізольованих речень, а зв'язних текстів, читання та аналіз яких сприятиме опануванню усним і писемним фаховим мовленням. Крім того, усі тексти й окремі речення мають пізнавальне й виховне значення.

Завдання потребують умінь узагальнювати матеріал про те чи інше мовне явище, виконувати аналіз за поданими зразками, самостійно будувати тексти, створювати необхідні документи, уміти користуватися при їх укладанні фаховою лексикою.

Добираючи тексти для тієї чи іншої фахової групи студентів, автори намагалися подавати такі з них, які були б цікавими і захопливими для всіх. Ремарки **ПС** – психологія; **ОМ** – образотворче мистецтво; **ЗЛ** – здоров'я людини; **ДО** – дошкільна освіта є підказкою для викладача і студентів при виборі завдань для виконання, однак вони чисто умовні, оскільки тексти з психології можуть зацікавити, наприклад, образотворців, а тексти зі сфери мистецтва будуть цікавими для педагогів, психологів, валеологів, дошкільників. Є завдання без ремарок, які розраховані на студентів усіх спеціальностей. Це переважно тексти з педагогіки.

У посібнику описано та проаналізовано здебільшого документи з низьким рівнем стандартизації, ті з них, які студентам доводиться створювати самостійно. Опис документів є досить лаконічним, а зразки кожного з них (часто це кілька варіантів відповідно до кожної фахової групи студентів) подано в блоках практичних завдань.

Теоретичний матеріал викладено у формі вишівської лекції, чітко, доступно, несуперечливо, а за потреби – з умілим поясненням. Повнота викладу матеріалу і його тісний зв'язок зі шкільним курсом дає можливість використовувати посібник і студентам інших педагогічних спеціальностей, не зазначених у ремарках, як вищих навчальних закладів, так і середніх спеціальних навчальних закладів (педагогічних коледжів та ліцеїв), учням середніх навчальних закладів, які прагнуть поглибити знання з української мови та обрати одну із зазначених спеціальностей. Наявність питань для самоконтролю допоможе тим, хто вивчає українську мову самостійно.

До кожного розділу, до окремих тем і фахових документів подано завдання, виконання яких допоможе глибше опанувати теоретичними знаннями, перевірити рівень їх засвоєння, виробити вміння й навички застосування теоретичних положень на практиці, тобто це перша спроба орієнтації студента на формування та удосконалення фахової компетенції.

Автори з вдячністю приймуть зауваження та пропозиції читачів і врахують їх у подальшій роботі.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ І ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

1.1. Зміст, завдання і структура курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»

Предметом дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є усна і писемна форми сучасної української літературної мови як основи мови професійного спілкування, основи документування.

Основна мета дисципліни – сприяти усвідомленню студентами системності української мови, особливостей її функціонування як засобу професійного спілкування.

Завдання дисципліни:

- формувати комунікативну компетентність майбутніх фахівців: володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, словотворчими, граматичними, пунктуаційними та стилістичними нормами сучасного професійного мовлення;
- сформувати навички комунікативно виправданого використання засобів мови з дотриманням етикету професійного спілкування;
- поглиблювати вміння працювати з науковою літературою, формувати навички оперування фаховою термінологією та вміння працювати з фаховими науковими текстами;
- забезпечити володіння навичками укладання найуживаніших ділових паперів і фахової документації.

В основу програми навчальної дисципліни покладено модульний принцип її вивчення. Відповідно до зазначеної мети та завдань зміст програми охоплює два основні модулі: I – Використання мовних засобів різних структурних рівнів у професійному спілку-

ванні і в документах щодо особового складу, довідково-інформаційних та обліково-фінансових; II – Культура зв'язного мовлення (писемне та усне спілкування).

1.2. Роль мови у суспільному житті. Мовне законодавство та мовна політика в Україні

Мова – характерний для людського суспільства специфічний вид діяльності, здійснюваний з метою обміну між членами спільноти осмислюваною інформацією.

Мовна діяльність є основним засобом організації та координації всіх інших видів суспільної діяльності, в тому числі в галузі виробництва, обслуговування, побуту, культури, освіти, науки.

Розрізняють поняття *національна мова* та *державна мова*.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився у часи виникнення національних держав. В однопонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних країнах законодавством статус державної мови, як правило, закріплюється за мовою більшості населення.

Статус державної мови за українською мовою в незалежній Україні закріплено Конституцією, прийнятою 28 червня 1996 р., статтею 10, яка гласить: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». Ст. 10 відображає основні напрями мовної політики в Україні: крім утвердження статусу української мови як державної, гарантується вільний розвиток мов національних меншин.

Всяка державна мова виконує дві особливі функції – функцію відокремлення від інших держав і функцію консолідації в середині країни.

1.3. Соціальні функції мови. Професійна функція мови як критерій спеціальної підготовки і засіб оволодіння фахом

Будь-яка мова як соціальне явище виконує різні соціальні функції. Відповідно до класифікації, запропонованої В.І. Мозговим, виділяють три типи таких функцій: I тип – загальні функції (комунікативна; мислетвірна, або мислеоформлювальна; пізнавальна); II тип – спеціальні функції на логічній основі (професійна; номінативна); III тип – спеціальні функції на емоційній основі.

Комунікативна функція – це роль мови як засобу спілкування між людьми, народами.

Найтісніше з комунікативною функцією пов'язана **мислеоформлювальна**: мовленнєвий акт невідривно пов'язаний з мисленням. мова бере участь у формуванні та формулюванні (чіткому вираженні) думки, тобто оформляє її, творить.

Оскільки мова служить дуже важливим інструментом пізнання, то надзвичайно значущою є **пізнавальна** функція мови, що знаходить вияв у розвитку всього народу і в розвитку окремої людини, яка пізнає світ значною мірою шляхом засвоєння мови.

Крім зазначених, до загальних функцій відноситься **інформаційна**, яка полягає у передаванні інформації при спілкуванні.

Спеціальні функції максимально підсилюють можливості логічного та емоційного мислення.

Зростання пізнавальної ролі мови в епоху науково-технічної революції привело до появи **професійної** функції. мова є засобом оволодіння фахом і критерієм спеціальної підготовки. Високий службовий рівень фахівця вимагає грамотного користування мовою професії, передусім – спеціальною термінологією. У будь-якій сфері діяльності не можна вважати себе спеціалістом без постійного вивчення мови. мова стає основним компонентом професійної підготовки і продуктивної професійної діяльності.

Значущість **номінативної** функції мови (функції називання) посилюється появою нових явищ і реалій. Не назване – не пізнане. Шукаючи назву, людина пізнає річ, явище. Без точної і правильної

назви, без визначення наукового поняття не можна говорити про опанування предмета дослідження. Номінативна функція мови реалізується у повнозначних словах, частково – у морфемах (крім кореня як понятійної морфеми, у префіксах, суфіксах). Напр.: *пам'ять довготривала, короткотривала*; якщо *асоціація* означає психологічний зв'язок між окремими нервово-психічними актами (уявленнями, думками, почуттями), то префікс *диз-* вносить у новостворений термін протилежний зміст (*дизасоціація* – розпад асоціацій на її складові елементи).

Місце особистості в емоційному пізнанні світу відображають функції третього типу: експресивна, імпресивна, емоційна, естетична.

Експресивна функція – це функція вираження: говорячи про будь-що, людина мимохідь говорить і про себе (іншими словами – виражає себе). З огляду на це зрозумілим стає вислів «Заговори, щоб я тебе побачив». Мовлення, спосіб його організації розкриває образ автора.

Імпресивна функція мови знаходить вияв у дії мовлення на адресата (термін походить від фр. *impressif* – такий, що справляє враження). Для її забезпечення у мові вироблено, зокрема, такі спеціальні засоби, як звертання, наказовий спосіб дієслова, наказові частки тощо. Вони спрямовані на те, щоб домогтися від слухача бажаної реакції.

Емоційна функція виражає ставлення мовця до змісту повідомлення, його почуття і емоції. Якщо під інформаційною функцією мови маємо на увазі те, *що* передається від мовця до слухача, то під емоційною – *як* воно передається.

Емоційна та експресивна функції – це різні поняття, хоч і пов'язані між собою. Експресія – це вираження мовця, а емоційність – це вираження його почуттів та оцінок.

До цих двох функцій примикає **естетична**, яка підкреслює красу мови, засвідчує задоволення естетичних смаків.